

SARSA 8000 VUOTTA

**Parhaat palat yleisöseminaarista
Kangasalalla 7.9.2019**

**Pirkanmaan arkeologian harrastajat Sarsa ry
2019**

Kannen kuva: Muinaispolun vierustan maisemaa on avattu pensaita ja pientä puustoa poistamalla. Polku kulkee lähellä muinaisen Sarsansalmen rantaviivaa. Heikki Toivonen 2018. CC BY-NC-ND-SA.

Aineiston koonti: Tanja Ranta, Sarsa ry.

Sisällysluettelo

Marjo Hietikko	Arkeologian harrastajat Sarsa ry:n tarina.....1
Kirsi Luoto	Pirkanmaan maakuntamuseon pelastuskaivaus Kangasalan Sarsassa 2011 ...3
Matti Hakulinen	Sarsan alueen vesistöhistoria – pala Järvi-Suomea.....9
Marja Ahola	Missä ”muinaiset sarsalaiset” lepäävät? Sarsan alueen vesistöhistoria – Näkökulmia Suomen kivilautisiin hautoihin ja hautaustapoihin.....12
Heikki Toivonen	Sarsan luonto ennen ja nyt21

Arkeologian harrastajat Sarsa ry:n tarina

Marjo Hietikko, Arkeologian harrastajat Sarsa ry:n puheenjohtaja

Arkeologian harrastajat Sarsa ry perustettiin 20 vuotta sitten Pirkanmaan maakuntamuseon kutsusta. Yhdistyksen ensimmäinen perustamiskokous pidettiin 15.12.1998 ja toinen kokous 12.1.1999 Näsilinnassa sijainneessa Hämeen museossa Tampereella. Virallinen vahvistus yhdistyksen rekisteröinnille saatiin Patentti- ja rekisterihallitukselta 25.11.1999. Ensimmäisessä perustamiskokouksessa valittiin puheenjohtajaksi Heikki Reskola Pälkäneeltä ja sihteeriksi Ritva Salminen Pirkkalasta. Heikki Reskola oli puheenjohtaja aina vuoteen 2017 ja nykyään kunniajäsen. Myös Ritva Salminen on yhä aktiivinen jäsen yhdistyksessä.

Yhdistyksen ensimmäisessä jäsenkirjeessä Sarsa ry:n tehtävää kuvailtiin näin: "Yhdistys on ottanut tehtäväkseen edistää jäsentensä mahdollisuuksia saada tietoa ja koulutusta arkeologiasta ja järjestää yhteisiä retkiä ja tilaisuuksia harrastuksen merkeissä. Sarsa ry on tarkoitettu ihmisille, jotka ovat kiinnostuneita siitä, miten täällä Hämeessä on aiemmin eletty, riippumatta ammatista, asemasta tai varallisuudesta." Yhdistyksen tehtävä ja toiminta on pysynyt uskollisena ensimmäisen jäsenkirjeen määritelmälle.

Sarsa-nimi oli perustajajäsen Ahti Larjovuoren ehdotus. Ahti Larjovuori tunsii Sarsan alueen ja hänen ehdotuksensa hyväksyttiin toisessa perustamiskokouksessa 12.1.1999. Sarsa ry:n logoksi valittiin logokilpailun jälkeen graafisen suunnittelijan Anne Nygårdin työ. Logo kuvaa vuonna 1966 Kangasalan Sarsasta, Pohtiolammen eteläpuolelta löydettyä kivikautista, kampakeraamista savikuviota, joka esittää majavaa.

Ensimmäinen kevätretki 20 vuotta sitten lähti nimen mukaisesti Kangasalan Sarsasta, aina kivikaudelta asutetulta alueelta. Muinainen Sarsa - 8000 vuotta -tapahtuma Kangasalla 7.- 8.2019 oli yhdistyksen paluuta juurilleen.

Sarsan muinaisjäännösalueella oleva kohde Pohtio I liitettiin Adoptoi monumentti -toimintaan vuonna 2017. Pohtio I sisältää kivikautisen kuoppalieden ennallistuksen. Adoptoijana on Kangasala-seura, joka osallistuu alueen hoitoon monien toimijoiden kuten koulujen kanssa. Myös Arkeologian harrastajat Sarsa ry on yksi Kangasala-seuran yhteistyökumppani.

Yhdistyksen jäseniä osallistui tutkija Eeva-Liisa Schulzin johtamiin kaivauksiin Kangasalan Sarsassa vuosina 1999-2000. Ritva Salminen on muistellut kaivauksia, ja sanonut: "Jokaisella pelkan iskulla tuli esiin keramiikkaa." Alue on ollut erittäin runsaslöytöinen - saviastian palasia, hiiltynyttä luuta, kvartsi-iskoksia ja piitä. Sarsan alue on Länsi-Suomen pitkäaikaisin muinainen asuinpaikka, ja laajuudeltaan sekä merkitykseltään yksi huomattavimmista arkeologisista kohteista Suomessa. Yhdistys on kiitollinen perustajajäsenille ja ylpeä voidessaan kantaa Sarsan vaikuttavan muinaisjäännösalueen nimeä.

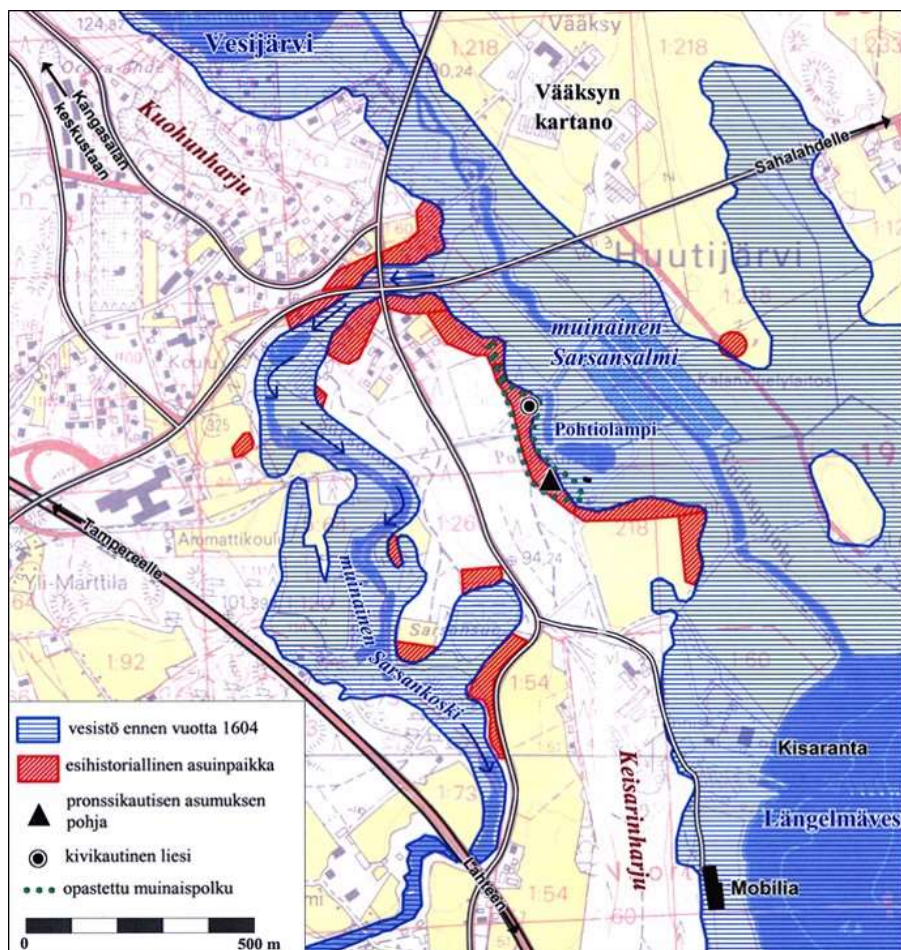
Pirkanmaan maakuntamuseon pelastuskaivaus Kangasalan Sarsassa 2011

Kirsi Luoto, Pirkanmaan maakuntamuseo

Johdanto

Kangasalan Huutijärvellä sijaitsee Sarsan hyvin säilynyt kivi- ja varhaismetallikautinen asuinpaikka. Sarsa on Suomen pitkäaikaisimpia asuinpaikkoja, jolla on asuttu noin 8000 vuoden ajan eli lähes koko esihistoriallisen ajan. Laajuudeltaan ja merkitykseltään se on yksi huomattavimmista muinaisjäännösalueista Pirkanmaan ja koko Suomen mittakaavassa. Sarsan alueen löydöissä ovat edustettuina kaikki läntisen Suomen kiviikauden ja Sisä-Suomen varhaisen metallikauden vaiheet. Sarsan löytöpaikan mukaan on nimetty myös varhaismetallikautinen, tekstiilipainanteinen keramiikka.

Viimeisen jääkauden päättymisen jälkeen jäämassan paineesta vapautunut maa alkoi kohota suhteellisen nopeasti, ja noin vuoteen 7500 eKr. mennessä Sarsan alue oli vapautunut kokonaan meren alta. Längelmävesi ja Vesijärvi kuroutuivat yhtenäiseksi suurjärveksi, ja niitä yhdisti 200 - 400 metriä leveä Sarsansalmi, joka sijaitsi nykyisen Vesijärvestä Längelmäveteen laskevan Vääksynjoen paikalla. Tästä salmesta molempien järvien vedet laskivat Sarsankosken kautta etelään Roineeseen aina vuoteen 1604 saakka. Tuolloin salmi ja koski kuivuivat kuuluisan luonnonkatastrofin yhteydessä. Alueen esihistorialliset asuinpaikat sijaitsivat muinaisen Sarsansalmen ja Sarsankosken partaalla (kuva 1).

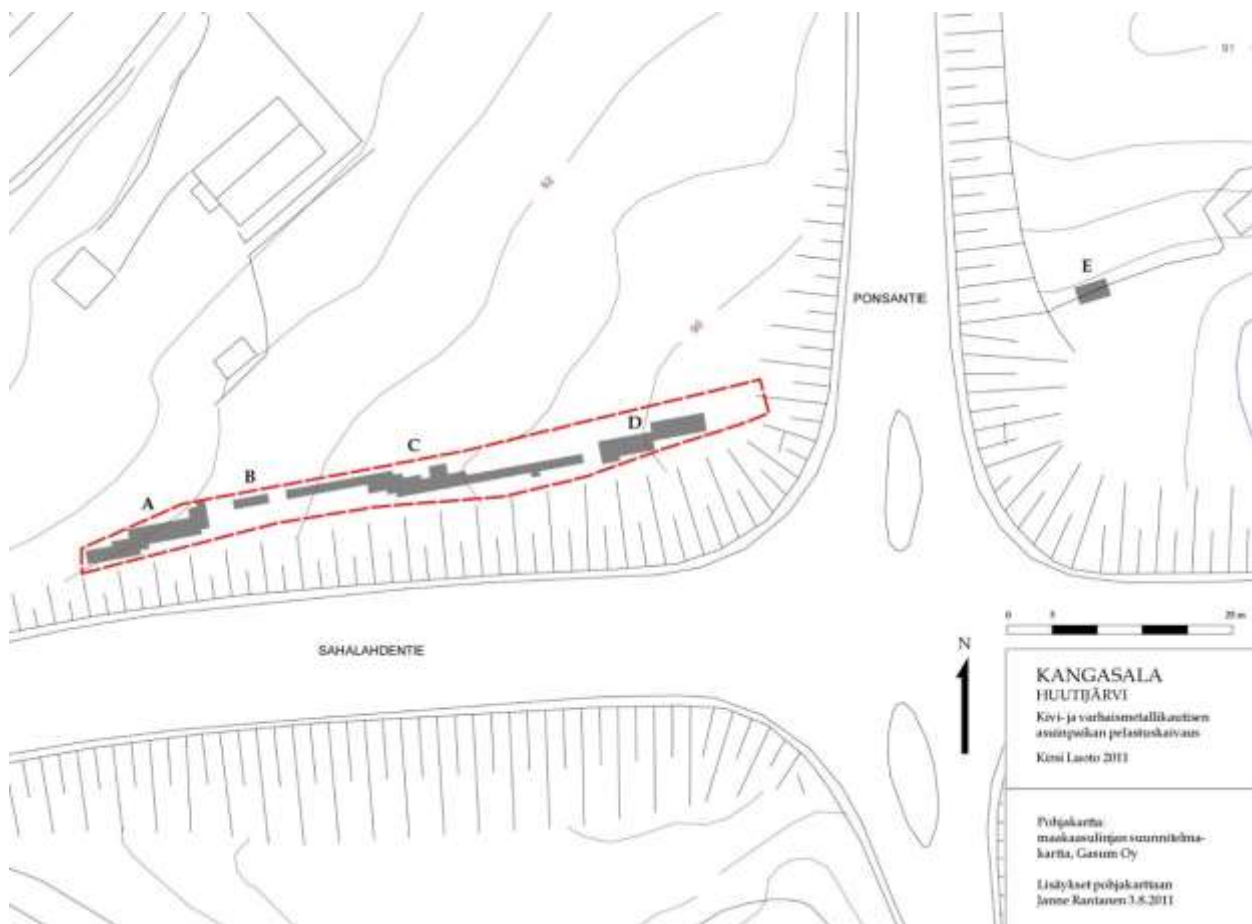

Kuva 1. Sarsan alueen vesistötilanne ennen vuotta 1604. Karttaan on merkitty kiinteät muinaisjäännökset punaisella aluerajauksella. (Kartta: Vadim Adel 2004/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Sarsan asuinpaikkoja on tutkittu jo noin sadan vuoden ajan alkaen Sakari Pälsin 1920-luvulla johtamista kaivauksista. Useamman vuoden kestäviä tutkimuksia Sarsassa toteutettiin 1950- ja 60-luvuilla alueelle rakennetun Sahalahdentien linjauksen vuoksi sekä 1990-luvulla Museoviraston toimesta. Pirkanmaan maakuntamuseon laajimmat tutkimukset ajoittuivat vuosiin 2010 ja 2011, jolloin tutkittiin kaivauksin maakaasuputkilinjausta Huutijärven muinaisjäännösalueella.

Pelastuskaivaus 2011

Pirkanmaan maakuntamuseon alkukesällä 2011 tekemä pelastuskaivaus liittyi alueen läpi kulkevaksi suunniteltuun Lempäälästä Kangasalan Sahalahteen johtavaan maakaasuputkilinjaukseen. Muinaismuistolain mukaisen selvityksen kohteena oli pituudeltaan 60 metriä oleva maakaasuputkilinja Ponsantien ja Sahalahdentien risteyksen länsipuolella ja muutamien neliömetrien kokoinen suuntaporauksen ulostuloaukon alue risteyksen itäpuolella (kuva 2). Kaivauksissa tutkittiin Huutijärven alakohteen Autio-Lunden eteläosasta alue, joka tulisi tuhoutumaan maakaasuputkilinjaa rakennettaessa. Alueella oli jo vuonna 2010 tehty koekaivaus, jossa todettiin merkkejä kiinteästä muinaisjäännöksestä.

Kuva 2. Vuoden 2011 kaivausalueiden sijoittuminen Ponsantien ja Sahalahdentien risteysalueelle.
(Kartta: Kirsi Luoto 2011/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Kaivausten kenttätöitä aloitettiin kuorimalla sekoittunut pintamaa pois noin viisi metriä leveältä ja 70 metriä pitkältä kaistalta Ponsantien ja Sahalahdentien länsipuoliselta tutkimusalueelta. Työ tehtiin suurehkoilla kaivinkoneilla, sillä koekaivauksen perusteella tiedettiin alueen pintamaannoksen olevan paikalle 1950-luvulla Sahalahdentien rakentamisen yhteydessä tuotua isokivistä soraa ja hiekkaa. Poistettavan

sekoittuneen maakerroksen paksuus vaihteli muutamista kymmenistä senttimetreistä aina kahteen metriin. Vaikka vuoden 2010 koekaivauksen perusteella oli jo tehty havaintoja sekoittuneen kerroksen alaisista säilyneistä maakerroksista, oli tutkijoille yllätys, kuinka hyvin vanha, ennen 1950-luvun tienrakentamista paikalla ollut maanpinta oli kaivinkoneella kaivettaessa tavoitettavissa. Sekoittuneen kerroksen alta paljastui liki koko tutkimusalueen (kaivausalueet A-D) kattava peltokerros, joka saatiin esille varsin ehjänä. Huomattavaa oli myös vanhan Sarsankosken rantaterassiin löytyminen kuoritun alueen keskivaiheilta (kuva 3).

Kuva 3. Muinainen Sarsanuoman partaalla sijainnut rantaterassi ja poistetut täyttömaakerrokset. Kuvattu länsilounaaseen. (Kuva: Kirsi Luoto 2011/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Kaivausalue A

Kaivausalueelta A löydettiin peltokerroksen alta historialliselle ajalle ajoittuvan rakennuksen jäännökset. Jäännökset olivat nähtävissä muutoin punertavan hiekan kattamalla kaivausalueella tummanruskean, paikoin runsaasti hiiltä, nokea ja palaneita kiviä sisältävän hiekan alueena kaivausalueen länsiosassa. Rakennuksen jäännökseen liittyi myös kellarikuopanne (kuva 4). Jäännöksiä kaivettaessa löydettiin tyypillisiä historialliselle ajalle ajoittuvia asuinpaikkalöytöjä; punasaviastian kappaleita, tasolasia, tiilimurskaa, palanutta ja palamatonta luuta sekä korrosoituneita metallilöytöjä. Löytöjen perusteella rakennuksen pohja voidaan ajoittaa löyhästi 1700-luvulle. Kaivausalueen A koilliskulmasta paljastui lisäksi peltokerroksen alta pienen, pyöreän, historialliselle ajalle ajoittuvan tulisijan jäännös.

Kuva 4. Löytöjen perusteella 1700-luvulle ajoittuvan rakennuksen kellarikuopanne kaivausalueella A. Kuvattu lounaaseen. (Kuva: Kirsi Luoto 2011/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Aivan kaivausalueen A läntisimmässä osassa havaittiin kaivausten loppuvaiheessa punertavan hiekan seassa tummanpunainen värjäymä, joka oli muodoltaan nelikulmainen (kuva 5, ks. seuraava sivu). Räikeän punaisen maannoksen lisäksi värjäytyneen hiekan seassa oli myös noensekaista hiekkaa. Värjäymän, jonka mitat olivat 110 x 60 senttimetriä, pidempi sivu oli lähes itälänsisuuntainen. Sen keskellä oli havaittavissa runsaasti hiiltä, josta otettiin hiilinäyte. Näyte ajoitettiin pronssikautiseksi. Värjäymän funktiosta ei saatu kaivausten aikana varmuutta, mutta on todennäköistä, että kyseessä on jonkinlaisen pienen, rakenteettoman ja lyhytaikaisen tulenpitopaikan jäännös.

Kuva 5. Kaivausalueelta A löydetty, varhaismetallikaudelle ajoittuva nelikulmainen värjäymä. Kuvattu eteläkaakosta. (Kuva: Kirsi Luoto 2011/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Kaivausalue C

Kaivausalueella C oli havaittavissa punertavasta hiekasta koostuva esihistoriallinen kulttuurikerros, jota esiintyi enemmän tai vähemmän lähes koko kaivausalueella sen itäpäästä lukuun ottamatta. Tutkimusalueen maannoksen ollessa luontaisesti hyvin rautapitoista ja väriltään punertavaa, ei ihmistoiminnan värjäämän ja luontaisesti punaiseksi värjäytyneen maannoksen välille ollut aina helppo tehdä eroa. Koko tutkimusalueelta tehdyn fosfaattikartoituksen mukaan punertavasta hiekasta analysoitujen kohonneiden fosforipitoisuuksien voidaan kuitenkin katsoa indikoivan testatulla alueella tapahtunutta ihmistoimintaa, joka toisissa kohdissa on ollut joko intensiivisempää tai pitkäkestoisempaa kuin toisissa. Vanhan rantatörmän vieressä oli tasossa 2 nähtävissä ympäristöään tummempi punertavan hiekan alue, joka pohjoispäästään rajautui pienten, rapautuneiden kivien muodostamaan kehämäiseen rakenteeseen (kuva 6, ks. seuraava sivu). On mahdollista, että ilmiö, punainen maa ja rapautuneet kivet, liittyy tulenpitoon. Alueella C, muinaisen rantatörmän välittömässä läheisyydessä oli havaittavissa myös sekoittunut maannos kaivaustasosta 1 lähtien. Syvemmälle kaivettaessa löydettiin iältään nuori lampaan haudaus. Eläin oli haudattu ilman päätä ja myös sen sorkat puuttuivat.

Kuva 6. Punertavaa hiekkaa ja rapautuneita kiviä muinaisrantaterassiin reunalla kaivausalueella C. Kuvattu lännestä. (Kuva: Kirsi Luoto 2011/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Löytöjä saatiin kauttaaltaan koko kaivausalueelta C, mutta intensiivisin esihistoriallinen ihmistoiminta on näyttää sijoittuneen muinaiselle rantaterassille, korkeudelle 89,80-91,40 m mpy. Löytöinä kerroksesta saatiin palanutta luuta, kvartsia ja kvartsiesineitä, kaksi kiviesinettä (pieni taltta [KM 38844:350], kuva 7 ja liusketerän katkelma [KM 38844:540]), palanutta luuta sekä esihistoriallista, aina kampakeraamiselta ajalta varhaismetallikaudelle ajoittuvaa keramiikkaa. Kaivausalueen C kulttuurikerroksen alimmista osista otettu hiilinäyte ajoittaa asuinpaikan vanhimman ihmistoiminnan mesoliittiselle kivikaudelle.

Lopuksi

Vuoden 2011 pelastuskaivausten merkittävimpinä tuloksina on pidettävä esihistoriallisten, mesoliittiselta kivikaudelta varhaismetallikaudelle ajoittuvien kulttuurikerrosten löytymistä alueelta C sekä historiallisen ajan rakennuksen jäänteitä alueella A. Mainittava on, että kaivausalue C:llä havaitun kulttuurikerroksen alimmista osista saatu radiohiiliajoitus (Hela-2739, kalibroitu mediaani-ikä 6350 eKr.) lienee yksi vanhimmista ellei vanhin Pirkanmaan luonnontieteellisin menetelmin ajoitettu näyte. Kulttuurikerrokset Huutijärvellä olivat säilyneet yllättävän hyvin, vaikka maankäyttö alueella on ollut 1950-luvun tienrakentamisen vuoksi voimakasta. Huutijärven esimerkki osoittaaakin, että arkeologisesti hyvin säilyneitä ja tutkimuksellisesti mielenkiintoisia jäännöksiä on mahdollista löytää myös alueilta, joilla niiden tuhoutumista yleensä pidetään säilymistä todennäköisempänä.

Kuva 7. Pienikokoinen taltta kaivausalueelta C. (Kuva: Kirsi Luoto 2011/ Pirkanmaan maakuntamuseo)

Sarsan alueen vesistöhistoria - pala Järvi-Suomea

Matti Hakulinen, TkL, tietokirjailija

Maailman laajuisestikin ainutlaatuisen Järvi-Suomen edellytyksenä ovat ikivanha kallioperä, jonka toistuvat mannerjääät ovat viimeisen kahden miljoonan vuoden aikana puhdistaneet rapautumisaineksesta ja hioneet sileiksi.

Mannerlaattojen liikunnot muokkasivat vuorijonoja ja pohjustivat lähes 2 000 miljoonaa vuotta sitten myös järvi- Suomen piirteet. Nyt vuoristot ovat lähes tasoittuneet. Ennen jääkausiaikaa vuorten juuret olivat paksun rapautumiskuoren alla. Luja kalliokuori puhdistui jäämassojen liikkussa ja sen painanteet ja syvänteet täyttyivät vedellä. Säilynyt lähes tasainen kallioperä on laajojen vesistöjen ja järvien selkien ja pikkupiirteinen vaihtelevuus sokkeloisten järviareittien edellytys. Näin kehittyi Järvi-Suomi. Suomen maisema sai kauniit siniset silmänsä. Järvi-Suomessa kohtaavat geologisen ajan äärimmäinen vanhuus ja kallio- ja harjusaarten katveissa kasvillisuuden peittäminä vehrein nuoruus.

Kuva 1. Kangasalan Sarsan ja lähialueiden vesistöhistorian virstanpylväitä. Matti Hakulinen.

CC BY-NC-ND-SA.

Muinais-Roine ja siihen silloin kuuluneet järvet Längelmävesi, Mallasvesi ja Hauhon reitin vedet kuroutuivat Itämeren Ancylusjärven yläpuolelle noin 9 500 vuotta sitten Pitkäjärven kynnyksellä. Sarsankoskea ei ollut vielä syntynyt. Koskikynnys oli virtakapeikossa noin kahden metrin syvyydessä.

Suomen järvien vedenpintojen ja lasku-uomien muutoksiin on vaikuttanut ennen kaikkea maankuoren epätasainen kohoaminen. Suurinta maan kohoaminen on luoteessa ja vähäisintä kaakossa. Kun vedenpinta asettuu vaakatasoon, rantaviiva muuttuu maan epätasaisen kohoamisen myötä. Näin tapahtui myös Sarsan seudulla.

Noin 8500 vuotta sitten kohoava vedenpinta mursi moreeniselänteen Valkeakoskella ja Valkeakoski syntyi. Samalla Roineen vedenpinta aleni parisen metriä, Pitkäjärven kynnys kuivui ja Sarsanvirrasta tuli koski. Längelmäveden puolella vedenpinta pysyi likimain paikallaan.

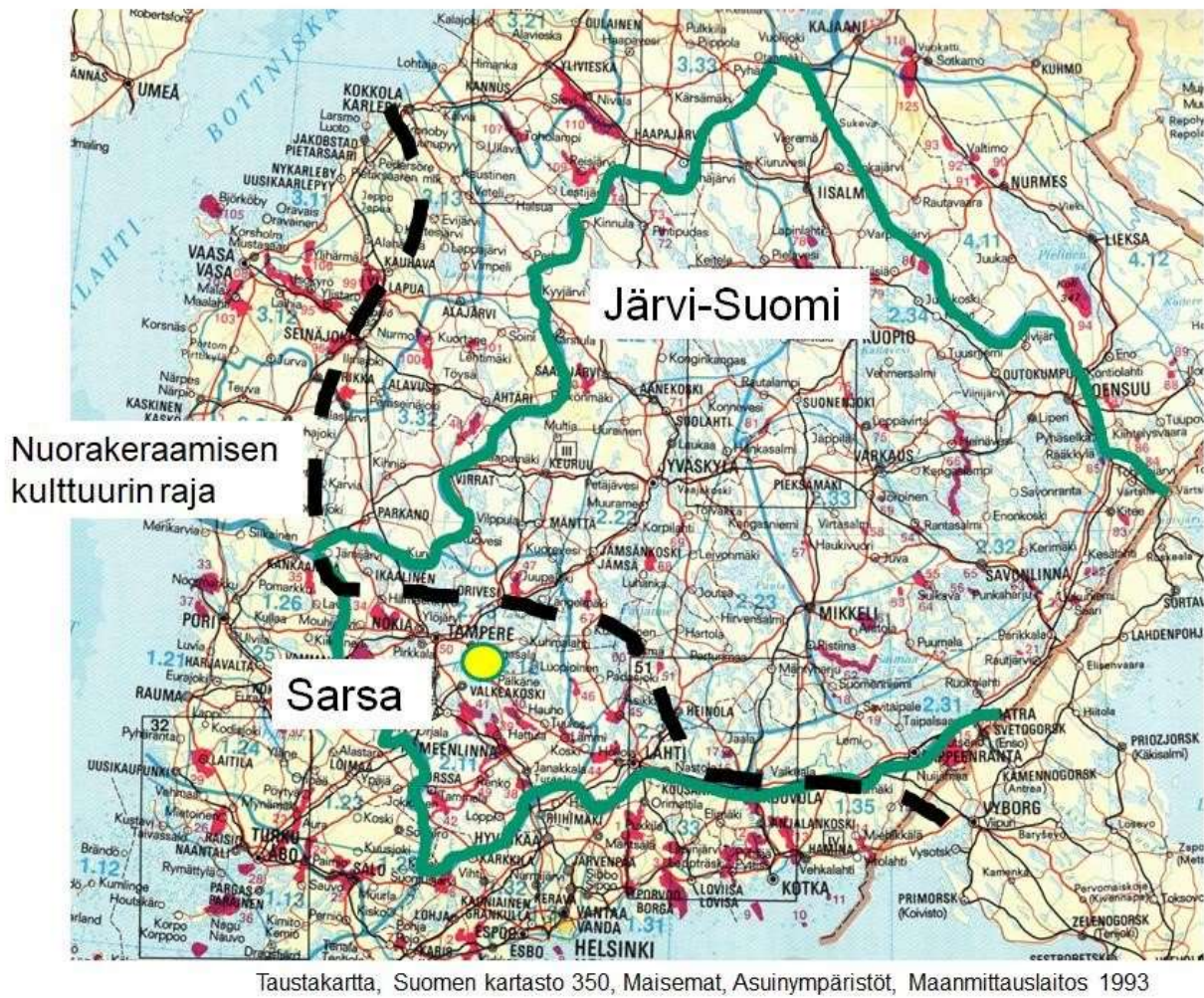
Vuosien kuluessa Längelmävesi kohosi Sarsan kaakkoispuolella ja Roine aleni Valkeakosken luoteispuolella. Tämä hidas kehitys katkesi dramaattisesti vuonna 1604. Silloin kylmien ja sateisten vuosien jälkeen Pälkänevesi murtaen laajensi vanhan lasku-uomansa Syrjänharjussa. Syntyi Kostianvirta, jonka kautta virtasivat nyt myös ennen Sarsan kautta virranneet vedet.

Tapahtuma on suurin luontainen vesistön lasku-uoman muutos Suomessa historiallisena aikana. Sarsankosken lukuisat vesimyllyt pysähtyivät. Tapahtuma herätti lukuisia kansantarinoita. Pälkäneveden vedenpinta aleni noin neljä metriä ja Längelmäveden vedenpinta reilut kolme metriä.

Viimeiset merkittävät vesistömuutokset tapahtuivat, kun Valkeakoskea perattiin 1820-luvulla ja Roineen, Pälkäneveden sekä Mallasveden vedenpinta aleni runsaan metrin nykyiselle tasolle 84,2. Vehoniemen harjun kaivanto murtui kanavatyön aikana 1830 ja Längelmäveden pinta aleni parisen metriä Roineen tasolle 84,2 m.

Usein kerrotaan Suomen luode-kaakosuunnassa halkaisevan Pähkinäsaaren rauhan rajan olevan vielä nykyisin paitsi kahden kulttuurin raja myös kirkkojen, geeniperintöjen, terveyserojen, murteiden ja ruoka- sekä kansankulttuureiden raja.

Todellisuudessa tämä tarkkarajaton raja on lännempänä. Se pohjautuu ennemminkin kivilautiseen Järvi-Suomen reunalla olevaan nuorakeraamisen kulttuurin rajaan, joka kulkee likipitään Sarsan kohdalla.

Kuva 2. Järvi-Suomen ja nuorakeraamisen kulttuurin rajaukset. Matti Hakulinen.

CC BY-NC-ND-SA.

Missä ”muinaiset sarsalaiset” lepäävät?

Näkökulmia Suomen kivilautisiin hautoihin ja hautaustapoihin

Marja Ahola, FT, arkeologi

Johdanto

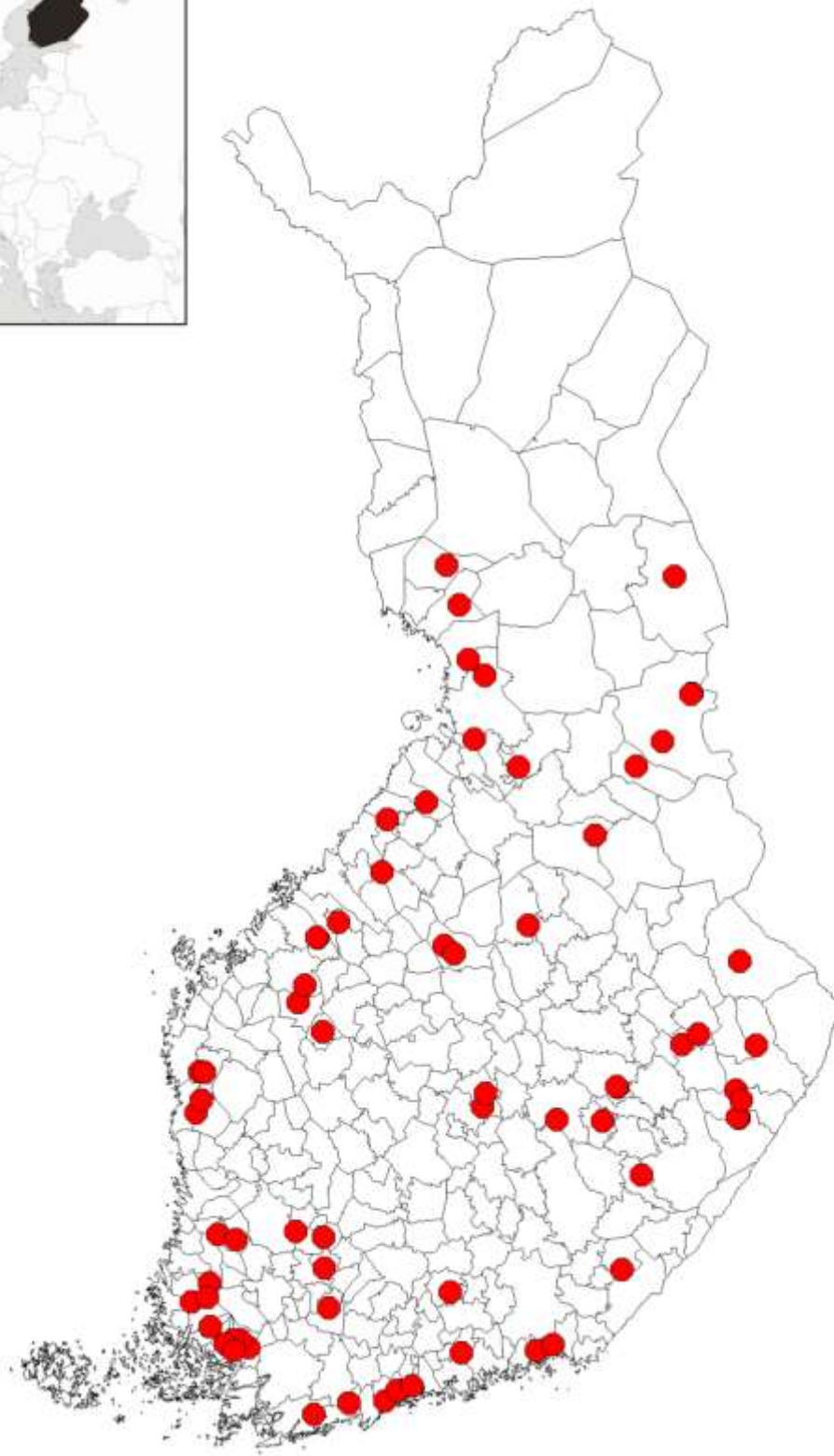
Kivikauden Suomen tunnetut hautaustavat kuulostavat meistä nykypäivän ihmisistä tutuilta: vainaja haudataan joko asuinpaikalle tai erilliseen kalmistoon kaivettuun kuoppaan tarkoin valittujen esineiden ja vaatteiden saattelemana. Vaikka nykyään haudat sijaitsevat kotinurkkien sijaan hautaamiskäyttöön tarkoitetuilla alueilla, vaikuttaa siltä, että kivikauden ihmiset hautasivat vainajansa yhtä huolella ja tarkoin määritetyin säännöin kuin mitä mekin teemme. Tutkimalla kivikauden hautoja ja hautaustapoja, meillä onkin ainutlaatuinen mahdollisuus saada väläys kivikauden ihmisen mielenmaisemaan.

Verrattuna Suomen lähinaapureihin, Manner-Suomen alueelta tunnetaan runsaasti kivikaudelle ajoittuvia maahautakohteita. Kaiken kaikkiaan hautakohteita on 70 kappaletta (**Kuva 1**). Vaikka hautakohteita on näinkin runsaasti, ei niihin ole silti haudattu kuin murto-osa kivikauden Suomea asuttaneista ihmisistä. Onkin oletettavaa, että kivikauden Suomen ihmiset hautasivat vainajansa usein erilaisin käytännöin, joista osasta ei ole jäänyt merkkejä arkeologiseen aineistoon. Historiallisten metsästäjä-keräilijäyhteisöiden hautaperinteiden tavoin vainajat saatettiin esimerkiksi nostaa puihin tai jättää maan pinnalle. Joiltakin kivikaudelle ajoittuvilta asuinpaikoilta onkin löytynyt palaneen eläinluun joukosta myös palanutta ihmisluuta, joka saattaa liittyä vielä tuntemattomiin hautaustapoihin.

Mitä tulee maahan hautaamisen traditioon, niin vanhimmat hautakohteista ajoittuvat noin reilun 8000 vuoden taakse, kun taas nuorimmat ovat noin viiden tai neljän tuhannen vuoden ikäisiä. Hautojen vanhin kerrostuma koostuu ns. punamultahautoista eli kivilautisten metsästäjä-keräilijäyhteisöjen hautauksista. Nämä haudat jatkavat jo paleoliittiselta kivikaudelta tunnettua hautausperinnettä, jossa vainaja asetetaan hautakuoppaan punaisella värillä, punamullalla, värjättyjen taljojen, vaatteiden tai esineiden kanssa. Suomen alueella hautaustapa on käytössä mesoliittiselta kivikaudelta neoliittisen kivikauden viimeisiin vuosituhansiin.

Metsästäjä-keräilijät eivät kuitenkaan olleet ainoita kivikauden yhteisöjä, jotka hautasivat vainajansa maan alle. Noin 5000 vuotta sitten Suomen alueelle saapui uutta väestöä, joka myös harjoitti maahan hautaamisen perinnettä. Poiketen metsästäjä-keräilijöistä, nämä ihmiset – Suomen ensimmäiset karjanpitäjät¹ – eivät kuitenkaan käyttäneet haudoissaan punamultaa, vaan asettivat hautoihin saviastioita ja kivistä kirkkaita. Vaikka hautaustapa vaikuttaa päällisin puolin erilaiselta, on karjanpitäjien hautoja löydetty jopa samoilta kalmistoilta kuin metsästäjä-keräilijähautojakin. Oletettavasti näiden kahden yhteisön uskomusmaailmassa onkin yhteneväisiä piirteitä hautaamiseen ja tuonpuoleiseen liittyvissä kysymyksissä.

¹ nk. nuorakeraaminen kulttuuri n. 2800-2300 e.a.a.

Kuva 1. Kivikautisten maahautakohteiden levintä Manner-Suomessa. Kartta: M. Ahola 2016.
CC BY-NC-ND-SA.

Vaikka Suomesta on löytynyt runsaasti kivikautisia hautauksia, on hauta-aineisto haastava. Tämä johtuu siitä, että Manner-Suomen maaperä on niin hapan, ettei orgaaninen aines – kuten ihmislää – säily siinä paria tuhatta vuotta kauempaa. Näin ollen Suomen kivikautisista ruumishautauksista, pois lukien Ahvenanmaan aineistot, puuttuvat lähes kaikki jäänteet itse vainajista. Manner-Suomen alueella sijaitsevat haudat näyttävätkin löydettyä lähinnä soikion tai suorakulmion muotoiselta kuopparakenteelta, jossa on näkyvillä joko vahvasti värjäytynyttä maata tai punamultaa. Toisinaan rakenteesta saattaa löytyä myös kivikaudelle ajoittuvaa esineistöä, mutta ei aina. Näin ollen niin hautojen tutkimus kuin niiden tunnistaminenkin ovat ongelmallisia.

Tässä artikkelissa selvitän, miten Suomen huonosti säilyneitä kivikautisia hautoja voi tutkia ja minkälaista tietoa haudoista on näillä tutkimusmenetelmillä saatu irti. Tätä taustaa vasten palaan tekstin lopussa Sarsan muinaisjäännösalueelle, esittelen Sarsasta löytyneitä hautamaisia rakenteita ja pohdin minne ”kivikauden sarsalaiset” on mahdollisesti haudattu ja miksi.

Kivikauden hautaustapojen jäljillä

Nykypäivän arkeologinen hautatutkimus painottuu vahvasti bioarkeologiseen tutkimukseen, jonka avulla on mahdollista selvittää mm. vainajan ikä, geneettinen tausta, ruokavalio ja sairaudet. Koska näissä tutkimusmenetelmissä tarvitaan vainajan jäänteitä, ei niitä voi juurikaan soveltaa Suomen kivikautiseen aineistoon. Bioarkeologinen tutkimus ei kuitenkaan ole ainoa tapa lähestyä hauta-aineistoja, vaan ilmiötä voi tutkia myös uskonnon ja rituaalin näkökulmista. Tämän näkökulman puitteissa voidaan esimerkiksi pohtia, miksi hautoihin on laitettu tiettyjä esineitä tai miksi ne löytyvät sieltä kuin löytyvät. Vertaamalla hauta-aineistoa muuhun saman aikakauden rituaalisesta toiminnasta kertovaan aineistoon voidaan vallinneen uskomusmaailman materiaalista kulttuuria tarkastella myös laajemmin.

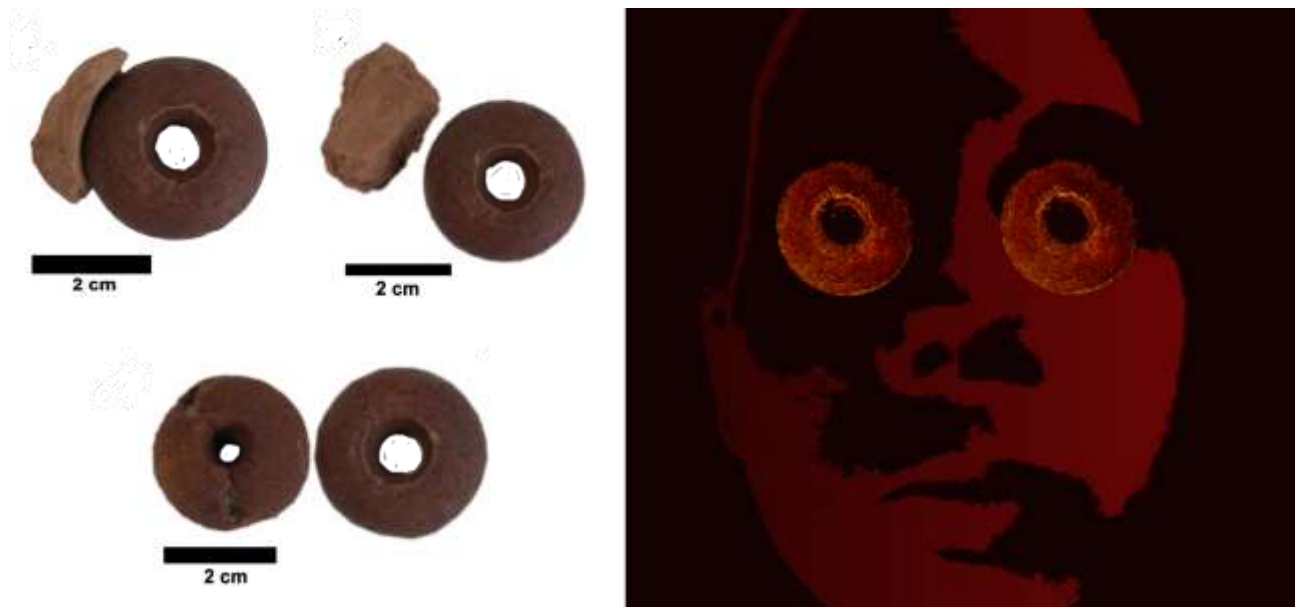
Suomen huonosti säilyneeseen kivikautiseen hauta-aineistoon uskontoarkeologinen näkökulma sopii paremmin kuin bioarkeologinen tutkimus, sillä vaikka vainaja ja tämän valmistelu ovat keskeinen osa hautausrituaalia, voi ilmiötä tutkia myös ilman ihmisjäänteitä. Uskontoarkeologisesta näkökulmasta Suomen kivikautinen hauta-aineisto ei myöskään ole yhtä haastava kuin bioarkeologisesta näkökulmasta tarkasteltuna, sillä kivikautisia hautoja käsittävää kokoelmaa on kartutettu jo sadan vuoden ajan. Museoviraston arkistoon ja esinekokoelmiin onkin talletettu noin 100 kaivausraporttia valokuva- ja karttaliitteineen ja radiohiiliajoituksineen, tuhansia löytöjä sekä satoja maanäytteitä, joista suurin osa on otettu metsästäjä-keräilijähautojen punamultakerroksista. Tarkastelemalla tätä kokoelmaa yhtenä kokonaisuutena, kuvaa kivikauden Suomen hautaustavoista on ollut mahdollista tarkentaa huomattavasti.

Kivikautiset ihmisjäänteet ja hautakuopan rakenteet

Vaikka kivikauden ihmisjäänteet ovat pääsääntöisesti maatuneet, on kouralliselta kohteita löytynyt ihmislää. Nämä pienen pienet muruset koostuvat lähinnä hammaskiilteestä. Vaikka niistä ei voikaan eristää esimerkiksi muinais-dna:ta, ne kuitenkin todistavat, että nämä rakenteet – ja mitä luultavammin myös vastaavat ilman säilynyttä ihmislää – ovat kivikautisia hautoja. Fragmenttien perusteella on myös selvitetty, että maan alle oli haudattu sekä aikuisia että lapsia tai nuoria. Lapsia on toisinaan haudattu myös yhdessä aikuisten kanssa.

Vaikka vainajasta ei ole jäänyt juurikaan luuta, saattavat kivikautisen hautakuopan pohjakerrokset tuntua rasvaisilta. Tämä ilmiö johtuu luultavimmin kuoppaan täysin maatuneesta vainajasta. Parhaassa tapauksessa hautakuopasta ja siinä näkyvistä ilmiöistä voi lisäksi päätellä miten vainaja on haudattu asetettu. Esimerkiksi metsästäjä-keräilijähautojen punamultakuvioiden muodon ja paksuuden perusteella vaikuttaa siltä, että osa vainajista on saatettu kääriä tiukasti tuoheen tai taljaan. Joissain haudoissa näkyy

myös jälkiä erilaisista sisärakenteista. Haudoista talletettujen löytöjen joukossa onkin mm. punamullan värjäämää tuohta, joka liittyyne joko hautakuopan sisärakenteisiin tai vainajan käärimiseen. Erään 1930-luvulla kaivetun karjanpitäjän haudasta talletetuista maanäytteistä on löydetty myös vuohen karvoja luultavimmin hautakuopan pohjalle levitetystä taljasta. Vaikuttaakin siltä, että sekä vainaja että hautakuoppa valmisteltiin huolella hautausta varten.

Kuva 2. Kokemäen Pisan metsästäjä-keräilijäkalmistolta löytyneet suurikokoiset meripihkahelmet sijaitsivat vierekkäin haudassa X ja niiden vierestä löydettiin punamullansekaista savea. Helmet ovat oletettavasti olleet haudatun vainajan silmien päällä. Kuva: M. Ahola 2017. CC BY-NC-ND-SA.

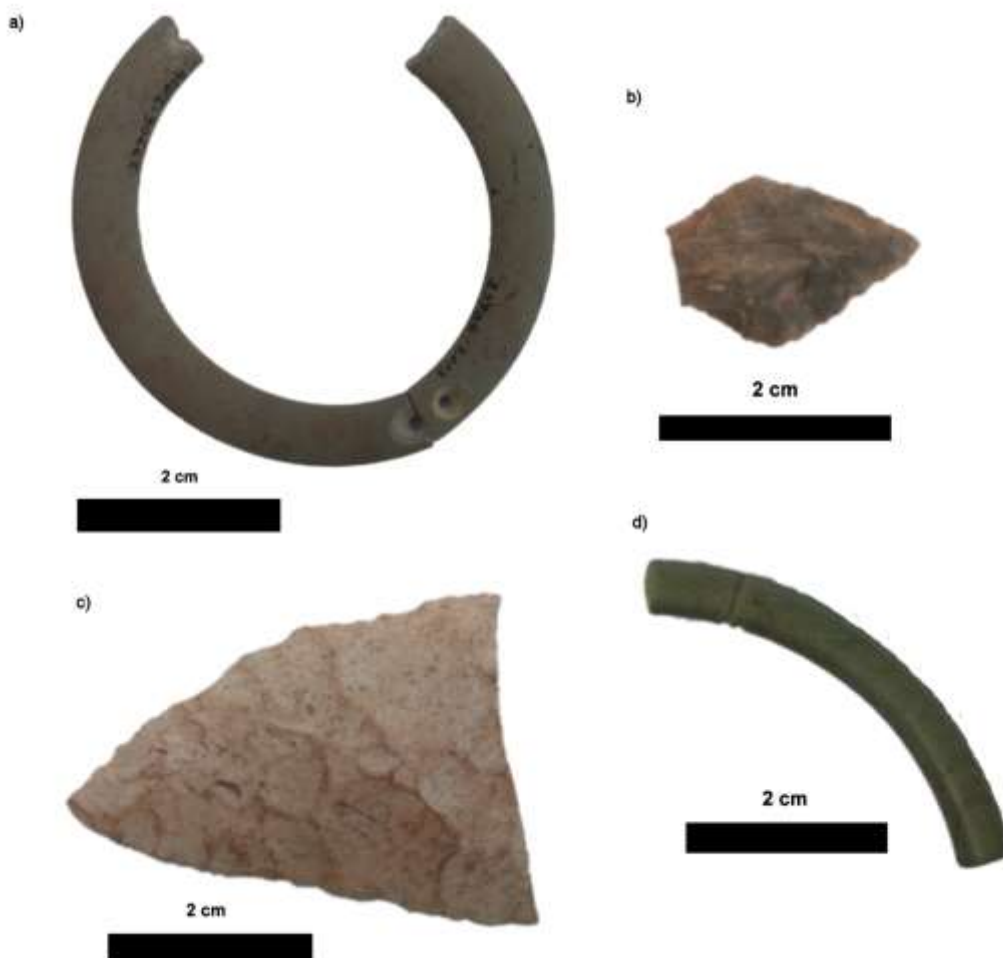
Hauta-antimet

Vainajan ja hautakuopan huolellisen valmistelun lisäksi hautaan laitettiin usein mukaan myös esineitä. Esimerkiksi karjanpitäjien haudoissa on lähes aina joko vasarakirves, työkirves ja saviastia, jotka on sijoitettu haudan vastakkaisiin kulmiin tai vainajan viereen. Koska paremmin säilyneistä karjanpitäjien haudoista tiedämme lisäksi, että vainaja itse asetettiin hautaan kyljelleen sikiöasentoon, vaikuttaa siltä, että kulttuurin hautaustavassa oli selkeät säädökset niin hauta-antimista, niiden sijainnista kuin vainajan asennostakin.

Poiketen karjanpitäjien hautojen materiaalisesta kulttuurista, saviastiat tai kivikirveet eivät olleet tyypillisiä hautalöytöjä metsästäjäkeräilijähaudoissa. Sen sijaan näiden hautojen aineistossa on runsaasti meripihkakoruja, pii- ja kvartsiesineitä ja esineiden työstöstä syntyneitä raaka-ainekappaleita. Yleisin esinelöydöistä on selkeästi meripihkakoru. Nämä esineet, riipukset, renkaat ja napit, sijaitsevat haudoissa alueilla, jotka voidaan liittää vainajaan eli korut ovat mitä luultavimmin olleet osa vainajan pukua tai koristelua. Mielenkiintoista kyllä, haudoista on dokumentoitu myös meripihkarenkaita tai -nappeja, jotka sijoittuvat pareittaan hautakuopan toiseen päähän yhdessä palamattoman saven fragmenttien kanssa. Koska paremmin säilyneissä metsästäjä-keräilijähaudoissa nämä pareittain esiintyvät meripihkaesineet ovat löytyneet vainajan silmien päältä tai niiden läheisyydestä, ja savi peittämästä vainajan kalloa, ovat ne luultavimmin osa vainajan kasvoille tehtyä savinaamiota (**Kuva 2**).

Meripihkan lisäksi metsästäjä-keräilijä-haudoista on löydetty runsaasti erilaisia kiviesineitä. Näistä tyypillisimpiä ovat erilaiset piikärjet, -veitset ja -kaapimet. Joistakin haudoista on löytynyt meripihkakorujen rinnalla myös liuskekoruja tai niiden kappaleita. Koska materiaaleista pii ja meripihka toistuivat hautalöydöissä, ovat ne selkeästi olleet keskeisiä hautausrituaalin kannalta. Vaikka pii- ja meripihkaesineitä pidetään yleisesti vaihtokaupan avulla saatuina arvoesineinä, hautalöytöinä talletetut artefaktit eivät kuitenkaan ole täydellisiä kappaleita, vaan esimerkiksi piikärkien terä saattoi olla katkennut tai koru olla vain puolikas fragmentti alkuperäisestä esineestä (**Kuva 3**). Onkin mahdollista, että toisinaan esineet rikottiin ennen kuin ne laitettiin hautaan. Mielenkiintoista kyllä, mikäli hautoihin asetettiin saviastioita, saivat ne yleensä myös samantyyllisen kohtelun: ne asetettiin hautaan puolikkaina, reunapaloina tai esimerkiksi ylösalaisin. Haudoista tunnetaan myös joitakin miniatyyrisaviastioita (**Kuva 4**). Ehkä esineiden on ihmisten tapaan ajateltu omaavan sielun, joka on pitänyt surmata ennen esineen laittamista hautaan. Esineiden toinen kappale on voitu myös tarkoituksella jättää elävien pariin pitämään yllä yhteyttä kuolleiden ja elävien välillä.

Mitä luultavimmin Suomen kivikautisissa haudoissa on ollut myös luusta tai sarvesta tehtyjä esineitä, mutta ihmisjäänteiden tapaan nämä eivät pääsääntöisesti ole säilyneet. Lähialueiden vastaavista haudoista on kuitenkin talletettu runsaasti luu- ja sarviesineitä sekä eläinten hampaista työstettyjä koruja.

Kuva 3. Metsästäjä-keräilijähautojen osittaisia pii- ja liuske-esineitä. Kuva. M. Ahola 2019. CC BY-NC-ND-SA.

Kuva 4. Tervolan Laajamaa 1:n metsästäjä-keräilijähaudasta löytynyt miniatyyriastia, joka oli asetettu hautaan väärin päin. Kuva: M. Ahola 2017. CC BY-NC-ND-SA.

Hautapaikat

Suomen kivistä haudat ovat joko yksittäishautoja, yhden tai muutaman haudan ryppäitä asuinpaikoilla tai osa isompaa kalmistoa. Näistä haudoista erityisesti metsästäjä-keräilijä-yhteisöiden noin 6000 vuotta vanhat kalmistohaudat on varusteltu rikkaasti, kun taas samanaikaiset asuinpaikkahaudat sisälsivät selkeästi vähemmän esineitä. Koska vain kalmistohaudoista on talletettu lisäksi myös vainajan käsittelyyn liittyviä löytöjä, kuten esimerkiksi tuohta ja palamatonta savea, vaikuttaa siltä, että kalmistoon haudatut yksilöt ovat saaneet erilaisen kohtelun kuin asuinpaikalle haudatut vainajat. Kalmistokohteet myös sijoittuvat myös maisemallisesti näyttäviin paikkoihin – erikoisten luonnonmuodostelmien viereen tai lähelle ympäröivän maiseman korkeinta kohtaa (**Kuva 5**). Koska joillain kohteilla haudat myös suuntaavat näitä luonnonmuodostelmia kohti, maisemalliset piirteet ovat luultavasti olleet osa hautausrituaalia. Ehkä kalliomaalausmaailman tapaan nämä luonnonmuodostelmat on nähty elävinä olentoina tai portteina henkimaailmaan.

Kuva 5. Näkymä Vantaan Myyrmäen Paalukylänpuistosta kohti Jönsaksen jo tuhoutunutta metsästäjä-keräilijäkalmistoa. Kuvassa näkyvä sileä kalli sijaitsee kohteen korkeimmalla kohdalla ja suuri osa kalmiston haudoista suuntaa sitä kohti. Kuva: Katri Lassila 2015. CC BY-NC-ND-SA.

Metsästäjä-keräilijä-yhteisöiden haudoista poiketen ensimmäisten karjanpitäjien haudat ovat pääsääntöisesti yksittäishautauksia, jotka toisinaan sijoittuvat kuitenkin vanhoille metsästäjä-keräilijä-asuinpaikoille tai kalmistoille. Koska sama ilmiö on nähtävissä myös Suomen rajojen ulkopuolella, vaikuttaa siltä, että karjanpitäjät käyttivät tietoisesti vanhoja metsästäjä-keräilijäkalmistoja hautapaikkoinaan. Ehkä

maahan saapuva uusi väestö kuuli kalmistoista paikallisilta asukkailta ja halusi niiden kautta luoda yhteyden uuteen alueeseen ja sen esi-isiin. Koska vanhoille kalmistoille tehty karjanpitäjien haudat eivät leikkaa edeltäviä hautoja, vaikuttaa kuitenkin siltä, että uusi väestö käytti vanhaa kalmistoa sen hautoja kunnioittaen. Toisaalta metsästäjä-keräilijäväestö itse saattoi hyvinkin tehdä uuden hautauksen vanhan haudan päälle tai sen läpi kaivaen. Ehkä tämänkään hautaustavan tarkoitus ei kuitenkaan ollut tuhota, vaan luoda yhteys edeltäviin sukupolviin.

Missä lepäävät ”muinaiset sarsalaiset”?

Palataksemme artikkelin otsikkoon, on aika pohtia missä lepäävät ”muinaiset sarsalaiset”? Sarsan muinaisjäännösalueelta ei tunneta karjanpitäjien hautoja. Johtuen orgaanisen aineiston puutteesta myös todisteet metsästäjä-keräilijähaudoista ovat vähäisiä. Kangasalan lähikunnista Valkeakoskelta, Lempäälästä ja Akaasta on kuitenkin dokumentoitu muutaman mahdollinen karjanpitäjän hauta, joten ei ole lainkaan poissuljettua, etteikö hautoja olisi tehty myös Sarsan alueelle. Koska karjanpitäjien haudat ovat yksittäishautoja ja sijoittuvat näin usein tunnettujen asuinpaikkojen ulkopuolelle, on niiden inventoiminen kuitenkin hankalaa.

On sinänsä erikoista, ettei Sarsan pitkäikäiseltä asuinpaikalta tunneta metsästäjä-keräilijäkalmistoa, sillä näyttävän maiseman lisäksi kalmistot sijoittuvat usein keskusasukinpaikkojen läheisyyteen. Tällaisia kohteita Suomen aineistossa ovat esimerkiksi Kukkarkoski I Liedossa ja Jönsas Vantaalla. Pohtiolammen asuinpaikalta on kuitenkin tutkittu 2000-luvun alussa yksi mahdollinen hautarakenne. Tämä suorakulmion muotoinen rakenne oli väriltään tummanpunainen, mutta varsinaista punamultaa siitä ei löytynyt. Kooltaan rakenne oli noin puoli metriä syvä, pari metriä pitkä ja noin metrin levyinen. Sen yhtä sivua reunusti lisäksi kivirivi. Mitoiltaan rakenne vastaakin Suomen metsästäjä-keräilijähautoja, jotka ovat usein (aikuisen) ruumishaudauksen kokoisia. Samoin tapa asettaa vain hautakuopan toiselle reunalle kiviä tunnetaan myös muilta metsästäjä-keräilijähautakohteilta.

Pohtiolammen mahdollisesta hautarakenteesta ei ole tehty radiohiiliajoitusta, mutta noin 40 cm syvyydellä rakenteesta tavattiin nokimaa-alue, jonka yhteydessä oli useita paloja samasta, varhaiskampakeraamisesta astiasta. Tämä ilmiö on mielenkiintoinen, sillä Suomesta tai Suomen lähialueilta ei tunneta varhaisneoliittisia hautoja, joissa olisi saviastioita – edes osittaisia. On toki mahdollista, että hauta ajoittuisi varhaiskampakeramiikan piiriin (noin 5200-3900 eaa.), mutta yhtä lailla on mahdollista, että hauta on tehty tarkoituksella vanhalle asuinpaikalle, ja tämän asuinpaikan aineistoa asetettu vainajan mukaan. Ilman ajoitettavaa materiaalia Pohtiolammen mahdollisen hautarakenteen ajoitus jää kuitenkin epävarmaksi.

Mahdollisen hautarakenteen lisäksi Pohtiolammen asuinpaikalta on löydetty myös joitakin pieniä punamultakuoppia, jotka sisälsivät kvartsi-iskoksia ja eläinluuta, eli saman tyyppistä aineistoa kuin itse asuinpaikaltakin. Kokonsa perusteella nämä kuopat eivät kuitenkaan vastaa hautoja. Joiltain kivikautisilta metsästäjä-keräilijä-kalmistoilta Suomen lähinaapureista on kuitenkin löydetty hautausten yhteydestä pieniä punamultakuoppia, joihin on haudattu tarkoituksella rikottuja esineitä. Suomesta vastaava kuoppa on löytynyt mm. Länsi-Suomesta Aistin asuinpaikalta, jossa pieneen punamultakuoppaan oli haudattu Keski-Aasiasta saakka kulkeutunut simpukan fossiili. Voikin olla mahdollista, että myös jotkut esineet päätyivät haudatuiksi maan alle samanlaisin hautausmenoin kuin ihmisetkin.

Luonnollisesti on myös mahdollista, että Sarsan kalmisto on vain vielä löytymättä. Kuten edellä kävi ilmi, eivät kalmistot aina sijoitu asuinpaikalle vaan sen lähelle. Usein kalmisto onkin löydetty ylempää rinteestä kuin asuinpaikka tai jonkun maisemallisesti näyttävän luonnonmuodostelman läheltä. Sarsan alueella kalmistoa voisikin yrittää etsiä esimerkiksi Sarsankosken läheisyydestä. Koko Kangasalaa ajatellen olisi kivikauden hautoja ja niihin liittyvää rituaalista toimintaa mielenkiintoista inventoida myös Punamultalukosta, joka maisemansa ja mikroilmastonsa puolesta sopisi täydellisesti kalmistoksi tai muuksi

tuonpuoleiseen liitetyksi paikaksi. Muiden kivikauden Suomen asukkaiden tavoin, suurin osa ”muinaisista sarsalaisista” on kuitenkin mitä luultavimmin haudattu tavoin, joista ei jää jälkiä arkeologiseen aineistoon.

Kirjallisuus:

Ahola, M. 2019. Death in the Stone Age: Making Sense of Mesolithic-Neolithic Mortuary Remains from Finland (ca. 6800 to 2300 Cal BC). Helsinki: University of Helsinki.

Ahola, M., Kirkinen, T., Vajanto, K. & Ruokolainen, J. 2018. On the scent of an animal skin: new evidence on Corded Ware mortuary practices in Northern Europe. *Antiquity*, Vol 92, Issue 361, 118–131

Ahola, M., Salo, K. & Mannermaa, K. 2016. Almost Gone: Human Skeletal Material from Finnish Stone Age Earth Graves. *Fennoscandia Archaeologica* XXXIII. 95–122.

Ahola, M., Kirkinen, T., Vajanto, K. & Ruokolainen, J. 2018. On the scent of an animal skin: new evidence on Corded Ware mortuary practices in Northern Europe. *Antiquity*, Vol 92, Issue 361, 118–131

Anttonen, V. (1996). *Ihmisen ja maan rajat: 'pyhä' kulttuurisena kategoriana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Bradley, R. (2000). *An Archaeology of Natural Places*. London: Routledge.

Bradley, R. (2002). *The Past in Prehistoric Societies*. London: Routledge

Bourgeois, Q. & Kroon, E. (2017). The impact of male burials on the construction of Corded Ware identity: Reconstructing networks of information in the 3rd millennium BC. *PLoS ONE*, 12(10).

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185971>

Edgren, T. (2006). Kolmhaara reconsidered. Some new observations concerning Neolithic burial practice in Finland. In Larsson, L. & Zagorska, I. (eds.), *Back to the Origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, Northern Latvia*: 327-336. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Edgren, T. (2007). On the non-megalithic mortuary practices in Finland. In: L. Larsson, F. Lüth and T. Terberger, eds., *Innovation and continuity – Non-Megalithic Mortuary Practices in the Baltic. New Methods and Research into the Development of Stone Age Society. International Workshop at Schwerin on 24-26 March 2006*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 88 (2007). Mainz am Rhein: Zabern, pp. 501–520.

Katiskoski, K. (2003). Cemetery and the dwelling site Vaateranta in Taipalsaari, southeastern Finland. *Suomen Museo*, 110, pp. 81–125.

Koivisto, S. (2010). Luihin ja ytimiin: Pyyntiä ja elämää Itämeren äärellä noin 7500 vuotta sitten. *Helsingin pitäjä*, 31, pp. 8–21.

Koskimies, Mirja 1968. *Kangasalan Sarsan keraamiset asuinpaikat*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian arkeologia.

Lappalainen, M. (2007). Punamullan pauloissa. Kivikauden hautatutkimuksen tutkimushistoria Suomessa. *Muinaistutkija* 3/2007, pp. 2–19.

- Larsson, L. and Zagorska, I. (2006). Back to the Origin: New Research in the Mesolithic–Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia. *Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8:o*, 52. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nilsson Stutz, L. (2003). *Embodied Rituals & Ritualized Bodies. Tracing Ritual Practices in Late Mesolithic Burials*. *Acta Archaeologica Lundensia*, 46. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nordqvist, K. and Häkälä, P. (2014). Distribution of Corded Ware in the areas north of the Gulf of Finland – An update. *Estonian Journal of Archaeology*, 18, pp. 3–29.
- Parker Pearson, M. (1982). Mortuary Practices, Society and Ideology: An Ethnoarchaeological Study. In: I. Hodder, ed., *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 99–114.
- Pettitt, P. (2011). *The Palaeolithic Origins of Human Burial*. London and New York: Routledge
- Purhonen, P. (1980). Jönsaksen punamultahaudat – vanhimmat Suomesta tunnetut hautaukset? In: J. Hako, ed., *Helsingin pitäjä 1980*. Vantaa: Vantaa-Seura – Vandasällskapet ry, pp. 7–15.
- Purhonen, P. (1986). Vantaan Jönsaksen nuorakeraamiset haudat. *Iskos* 6, pp. 113–125.
- Schulz, E-L. 2002. *Kangasala Sarsa Pohtiolampi. Asumuspainanteen kaivaus kivi- ja pronssikautisella asuinpaikalla 17.7.-31.8.2000 ja 13.8.-13.9.2001*. Kaivausraportti, Museoviraston arkisto.
- Torvinen, M. (1979). Liedon Kukkarkosken kivistä kalmisto. *Suomen museo*, 82, pp. 37–80.
- Zagorskis, F. 2004 [1987]. *Zvejnieki (Northern Latvia) Stone Age Cemetery*. Translated by V. Bērziņš. BAR International Series 1292. Oxford: Archaeopress.

Sarsan luonto ennen ja nyt

Heikki Toivonen, professori, biologi

Kangasalla sijaitseva Sarsan alue oli monin tavoin suotuisa esihistorialliseksi asuinpaikaksi. Sarsa sijoittuu Salpausselältä lähtevän Kosken – Tampereen – Hämeenkaan saumamuodostuman (harjujakson) ja Järvi-Suomen läntisen osan suurjärvien risteyskohtaan. Harjujakson itäpuolella on Längelmävesi ja länsipuolella Roine. Ne olivat aluksi yhteydessä harjujakson matalassa notkelmassa. Myöhemmin, kun Mallasvesi – Roineen vedenpinta laski sen alettua maankohoamisen seurauksena laskea Valkeakosken Apiankosken kautta, syntyi Sarsanvirta. Vedet olivat erittäin merkittäviä kalastuksen kannalta, ja niitä pitkin pääsi siirtymään etäisille erämaa-alueille. Harjujakso tarjosi hyvät kulkuyhteydet ja oli tärkeä riistaeläinten kulkureittinä. Merikään ei ollut kovin kaukana. Ancyclus-järvestä kehittyvän Litorinameren lahti ulottui Sastamalan Kulovedelle, vajaan 50 kilometrin päähän Sarsan alueesta.

Sarsan asutuksen arvioidaan alkaneen noin 8300 vuotta sitten. Aika sijoittuu jääkauden jälkeisen ajan boreaalikauteen, jolloin ilmasto lämpeni nopeasti (ns. varhainen lämpökausi). Metsien valtapuuksi tuli koivun sijaan mänty, mutta myös leppä ja jalot lehtipuut (varsinkin pähkinäpensas ja jalava) alkoivat levitä alueelle. Aika oli suotuisaa harjukasvien leviämislle. Monet eteläiset kasvilajit esiintyivät varhaisen lämpökauden lopulla huomattavasti nykyistä pohjoisempaan. Näitä lajeja ovat Sarsan lähialueilla edelleen kasvavat pähkinäpensas sekä eräät ranta- ja vesikasvit (mm. varstasara, kapeaosmankäämi, neivaimarre, sahalhti, karvalehti, kiehkuraärvä). Maaperä oli nykyiseen verrattuna ravinteisempaa ja järvet kirkasvetisempiä.

Kuva 1. Näyttävä varstasara (*Carex pseudocyperus*) kasvaa muinaisen Sarsanvirran uomaan jääneissä lammissa. Se on harvinainen Etelä-Suomessa esiintyvä sara, jonka jäänteitä on löydetty jääkauden jälkeisen ajan lämpökauden kerrostumista huomattavasti nykyistä pohjoisempaan. Heikki Toivonen 2019. CC BY-NC-ND-SA

Luonnonolojen kannalta Sarsan kivilautisen asutuksen parhaat edellytykset vallitsivat atlanttisella kaudella (jääkauden jälkeinen lämpökausi), 8000–5000 vuotta sitten. Ilmasto oli nykyistä kosteampaa ja keskilämpötila 2–3°C nykyistä lämpimämpää. Koivu, mänty ja leppä olivat metsien valtapuita, mutta myös jalot lehtipuut ja tervaleppä olivat yleisiä. Majava, hirvi, jänis, metsäpeura olivat yleisiä. Lämpökausi oli metsästyksen, kalastuksen ja metsien keruutuotteiden kannalta suotuisaa aikaa. Sarsan lähivesissä on todennäköisesti kasvanut mm. vesipähkinää.

Kuva 2. Pähkinäpensas (*Corylus avellana*) levisi Sarsan lähiseuduille jo varhaisella lämpökaudella, yli 8000 vuotta sitten. Sitä tavataan monilta paikoilta Sarsan lähialueilta ja osa esiintymistä on luultavasti kasvanut paikoillaan tuhansia vuosia. Kuva otettu Huutijärven lehdosta. Heikki Toivonen 2014. CC BY-NC-ND-SA

Lämpökautta seurasi viilenevä ja kostea subboreaaliaika (5000–2500 v.s.) ja kostea ja viileä subatlanttinen aika (n. 2500 v.s. – nykyaika). Kuusi saapui Suomeen ja saavutti Länsi-Suomen vajaat 4000 v.s. Metsät muuttuvat havupuuvaltaisiksi, jalot lehtipuut taantuivat (pähkinöiden käyttö oli subboreaalikaudella vielä yleistä). Lisääntynyt soistuminen ja metsien havupuuvaltaisuus lisäsi maaperän happamuutta ja metsämaan maannos kehittyi nykyisenlaiseksi. Vedet karuuntuivat ja niiden humuspitoisuus lisääntyi. Sarsa lähialueineen säilyi kuitenkin kasvuoloiltaan huomattavan suotuisana moniin muihin alueisiin nähden. Lähialueet olivat suotuisia mm. alkavan maanviljelyn kannalta (esim. Tiihalan alue) ja vesistöyhteydet mahdollistivat edelleen pääsyn erämaihin. Sarsan alueella kasvavat vanhat kulttuurikasvit, mm. keltamo, tummatulikukka ja pölkkyruoho ovat ainakin osaksi peräisin alkavan maatalouden ajalta.

Keskiajalla Sarsanvirrasta muodostui merkittävä myllykeskus, johon saavuttiin laajalta alueelta, Laukon kartanosta saakka. 1500-luvulla Kangasalle muodostui kaksi kuninkaankartanoa, mikä lisäsi ihmisen vaikutusta alueen luontoon. Vuonna 1604 vesistöjen laskusuhteet muuttuivat maankohoamisen seurauksena. Pälkänevesi mursi uuden lasku-uoman (Pälkäneen Kostianvirta) Mallasveteen. Tämän seurauksena myös Längelmäveden lasku-uoma muuttui Sarsanvirrasta Iharinsalmeen. Sarsansalmi ja Sarsanvirta kuivuivat, Vesijärvi kuroutui erilleen Längelmävedestä ja Sarsansalmen pohjalle syntyi Vääksynjoki.

Kuva 3. Sarsanvirran kuiville jääneen koskenpohjakivikon viereen on jäänyt vanhojen aikojen muistoksi suuri myllyn peruskivi. Heikki Toivonen 2019. CC BY-NC-ND-SA.

Vuonna 1604 Längelmäveden pinta laski n. 3 metriä ja v. 1830 Kaivannon kanavan kaivuutöiden yhteydessä vielä lähes kaksi metriä. Tällä on ollut Vääksyn ja Sarsan alueen kehitykselle suuri merkitys. Suuri osa

vedenlaskun paljastamista ravinteikkaista ranta-alueista otettiin viljelyskäyttöön. Osa ranta-alueista kehittyi kuitenkin rantalehdoiksi ja niityiksi.

Kuva 4. Idyllinen Pohtiolampi on ainoa muinaisesta Sarsansalmesta jäljelle jäänyt lampi. Kuva on otettu Pohtiolammen rannalla olevan Sääksikeskuksen lintutornista. Heikki Toivonen 2018. CC BY-NC-ND-SA.

Muinainen Sarsansalmi on nyt alavaa maa-aluetta, joka on suurelta osin viljelyssä, osin siinä on myös taloja, tiealuetta ja lehtomaista metsää. Muinainen Sarsansalmen ranta on paikoin edelleen nähtävissä.

Vääksynjokeen rajoittuvalle alueella oli 1900-luvun puolivälissä kalanviljelylaitos, jonka altainen tilalle tehtiin 2000-luvun alussa lintukosteikko. Vääksynjoen varteen syntyneet rantalehdot ovat edustavia ja syntyhistoriansa takia kiinnostavia. Sarsan – Vääksyn alueella on myös luontaisesti ja istutettuna jaloja lehtipuita (pähkinäpensas, metsälehmus, tammi), harvinaisia lintulajeja, ja sen hyönteisfauna on todennäköisesti rikas. Siellä tavataan myös uhanalaisia lajeja. Kokonaisuutena arvioiden alue on kasvistoltaan ja linnustoltaan monipuolinen ja sellaisena hyvä opetus- ja retkikohde.

Sarsanvirran vanha uoma on maastossa nähtävissä. Vanhassa uomassa on nykyään muutamia kapeita lampia, joiden rannat ovat paikoin soistumassa. Vuolaimman virran koskenpohjakivikko on edelleen nähtävissä, samoin vanhat maastokynnykset. Sarsanvirtaan yhteydessä olleeseen lahdelmaan on kehittynyt kuluneiden vuosisatojen aikana Sarsansuo. Sarsanvirran loppuosa yhtyy Joutsiniemen tilan kohdalla Säckölänjärveen, joka puolestaan laskee Roineen Talviahteenlahteen. Sarsanvirran alueella kasvaa harvinaisia vesikasveja ja alueen kasvillisuuden kehitys kuluneen yli 400 vuoden aikana olisi kiinnostava tutkimuskohde (mm. mainittu Sarsansuo).

Kuva 5. Sarsan muinaispolku muinaisen rantaviivan tuntumassa. Nykyään sen ympärillä kasvaa lehtomaista sekametsää. Metsän kasvillisuus ja linnusto on monipuolista. Heikki Toivonen 2016. CC BY-NC-ND-SA.

Kirjallisuutta

Kalliola, R. 1973. Suomen kasvimaantiede. WSOY, 308 s.

Mäntylä, Jorma. 2005. Sarsan maisema mullistui yhdessä yössä. Tiede 4/2004. s. 50-52.

Valkeakosken yläpuolinen vesistö. Mallasvesi, Pälkänevesi ja Roine. Koonnut Kari Paunasalo.
<www.karin.kapsi.fi/MalMe/vesisto.htm> (luettu 29.11.2019)